

УДК 349.4(477)

Сидор В. Д.,
д-р юрид. наук, професор,
в.о. завідувача кафедри
цивільно-правових дисциплін
Чернівецького юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична академія»

КОНЦЕПТ ВИРІШЕННЯ СУСПІЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В ЕКОЛОГІЧНИХ ТА ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ

В статті охарактеризовано різноманітні форми взаємодії суспільства та природи. Аналізуються екологічні положення доповіді Міжнародної комісії з навколишнього середовища та розвитку «Наше спільне майбутнє» 1987 р., Конференції ООН в Ріо-де-Жанейро з питань навколишнього середовища і розвитку 1992 р., Повістки дня в галузі сталого розвитку «Перетворення нашого світу» 2015 р. Встановлено, що в Стратегії сталого розвитку «Україна — 2020», затвердженій Указом Президента України від 12 січня 2015 року проігноровано екологічну складову, натомість основну увагу зосереджено на оборонних, соціально-економічних, організаційних, політико-правових умовах становлення та розвитку України.

Ключові слова: сталий розвиток, земельні відносини, екологічні відносини, раціональне використання природних ресурсів, екологічна обґрунтованість, ефективне землекористування.

В статье охарактеризованы разнообразные формы взаимодействия общества и природы. Анализируются экологические положения доклада Международной комиссии по окружающей среде и развитию «Наше общее будущее» 1987 г., Конференции ООН в Рио-де-Жанейро по окружающей среде и развитию 1992 г., Повестки дня в области устойчивого развития

«Преобразование нашего мира» 2015 г. Установлено, что в Стратегии устойчивого развития «Украина – 2020», утвержденной Указом Президента Украины от 12 января 2015 проигнорирована экологическая составляющая, зато основное внимание сосредоточено на оборонных, социально-экономических, организационных, политико-правовых условиях становления и развития Украины.

Ключевые слова: устойчивое развитие, земельные отношения, экологические отношения, рациональное использование природных ресурсов, экологическая обоснованность, эффективное землепользование.

Various forms of interaction between society and nature are described in the article. Environmental provisions of the report of the International Commission on Environment and Development, "Our Common Future" in 1987, the UN Conference in Rio de Janeiro on Environment and Development in 1992, a summons day in Sustainable Development "Converting our world" in 2015 are analyzed. It is established that the Strategy for sustainable development "Ukraine - 2020", approved by the President of Ukraine on 12 January 2015 ignored environmental component, while the main focus is on defense, socio-economic, institutional, on the legal and political conditions of the formation and development of Ukraine.

Keywords: sustainable development, zemelni relations, environmental relations, natural resources conservation, ecological validity, efficient land use.

Постановка проблеми. Визначення національної стратегії сталого розвитку України відбувається під впливом сучасних світових тенденцій щодо вирішення проблеми не тільки гармонійного розвитку людства, але навіть його виживання. І головним тут стає розуміння того, що підвалини розкриття цієї проблеми перебувають у площині загальних процесів техносферизації людського мислення, а отже, і господарської поведінки. Утім, поступове відчуття помилковості обраного

шляху сприяло появі низки концептуальних підходів до подолання проблем, що виникли.

Метою даного дослідження є аналіз основних програмних документів ООН у галузі сталого розвитку та визначення рівня відображення основних положень міжнародного права у вітчизняному законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Слід наголосити, що серед значної кількості наукових концепцій і теорій світового розвитку у світі та Україні до 70-х рр. ХХ ст. домінував техногенний тип економічного розвитку. Для нашої держави навіть досі за фактом цей тип розвитку, зважаючи на високоіндустріалізований технологічний уклад національного господарства, є переважаючим. Це природомісткий (природоруйнівний) тип розвитку, який базується на використанні штучних засобів виробництва, створених без урахування екологічних обмежень.

Характерними ознаками техногенного типу розвитку є швидке і виснажливе використання невідновлюваних видів природних ресурсів (перш за все, корисних копалин), надексплуатація відновлюваних ресурсів (грунти, ліси і т.д.) зі швидкістю, яка перевищує можливості їх відтворення і відбудови.

Концепт сталого розвитку формувався суспільством поступово. Більше того, є всі підстави охарактеризувати його як нову соціально-економічну парадигму. Термін сталий розвиток, як добре відомо, введений у широкий вжиток Міжнародною комісією по навколишньому середовищу і розвитку (Комісія Брунтланд) у 1987 р. В 1987 р. в доповіді Міжнародної комісії з навколишнього середовища та розвитку «Наше спільне майбутнє» до правових критеріїв раціонального використання відповідного природного ресурсу було віднесено забезпечення його невичерпаності та екологічної обґрунтованості експлуатації природних багатств при одночасному забезпеченні сталого розвитку [1, с. 52].

Модель сталого розвитку, як і будь-яка соціальна модель, є системою інтегрованих компонентів, їх суттєвих відносин і зв'язків, що відображають основний зміст процесів

збалансованого соціально-економічного та екологічного розвитку.

Згідно з визначенням сутності поняття сталий розвиток суспільства, воно спрямоване на задоволення потреб сучасного покоління без шкоди майбутнім генераціям людей. Вихідними умовами сталого розвитку можна визнати забезпечення:

- економічного розвитку, що підтримується на основі радикально-модифікованої ринкової системи;
- природно-екологічної стійкості на базі теорії біотичної регуляції навколишнього середовища;
- тісної міжнародної співпраці та кооперації для досягнення цілей сталого розвитку;
- стійкого соціального розвитку на основі принципу справедливості;
- екологізації суспільної свідомості, що ґрунтується на використанні системи освіти та засобів масової інформації [2, с. 9].

У всіх вихідних умовах сталого розвитку йдеться про перехід від стихійності до керованості. Виходячи з цього, можна сформувати модель сталого розвитку з таких основних положень:

- 1) у центрі уваги мають бути люди та їх право на здорове й плідне життя в гармонії з природою;
- 2) охорона довкілля повинна стати невіддільним компонентом процесу розвитку, що не може розглядатися окремо від іншого;
- 3) задоволення потреб у розвитку й збереженні навколишнього середовища;
- 4) розвиток і збереження довкілля має поширюватися не тільки на нинішнє, а й на майбутнє покоління;
- 5) зменшення розриву між життєвим рівнем у різних країнах та подолання бідності належить до найважливіших завдань світової спільноти.

Перші концепції сталого розвитку стосувалися використання лісових, а згодом і біологічних ресурсів. При цьому ключовим у процесі експлуатації зазначених видів ресурсів було дотримання екологічних умов та збереження їх

якісних характеристик. І лише на початку 90-х років минулого століття, після конференції ООН в Ріо-де-Жанейро з питань навколишнього середовища і розвитку, прийшло усвідомлення необхідності врахування ще й економічних та соціальних наслідків використання природних ресурсів, у тому числі земельних. Зокрема, відповідно до Принципу 3 Декларації РІО з навколишнього середовища і розвитку 1992 р., право на розвиток повинно дотримуватись таким чином, щоб адекватно задовольнялись потреби сучасного і майбутніх поколінь в галузях розвитку і навколишнього середовища [3, с. 136].

Сталий розвиток проголошує необхідність дотримання такої системи землекористування, яка забезпечила б одночасно економічно ефективно, екологічно безпечно та соціально справедливе використання земельних ресурсів. Сьогодні стале використання природних ресурсів, зокрема земельних, пов'язують із трьома основними напрямками: збереження їх продуктивності, поступове підвищення економічної ефективності використання, вирішення соціальних проблем відповідних територій. Власне через це розв'язання існуючих проблем у землекористуванні має супроводжуватися прийняттям екологічно та соціально орієнтованих рішень. Насамперед доцільно розробити комплексні та базові структурні зміни в управлінні цими ресурсами.

Необхідно упереджувати негативні наслідки антропогенного впливу на земельні ресурси та створювати безпечно для населення і природи навколишнє середовище. Також слід посилювати міжнародне співробітництво у сфері ліквідації існуючих транскордонних екологічних впливів на земельні ресурси та погоджувати глобальні заходи на принципах сталого використання.

Вирішення проблем раціонального землекористування передбачається в контексті загальних тенденцій формування політики сталого розвитку в Україні. Оскільки перехід до такого розвитку планується провести за трьома етапами, то і концептуальні етапи екологоорієнтованого впорядкування землекористування визначаються в такій же послідовності. Перший етап пов'язаний із подоланням еколого-економічної

кризи, забезпеченням макроекономічної стабільності і створення сприятливих умов для відновлення економічного зростання, а також переходом на світові стандарти екологічної безпеки в землекористуванні. На другому етапі планується завершити структурну перебудову аграрного та промислового виробництва, досягнути високої якості життя населення та вийти на рівноправне партнерство в гарантуванні безпеки експлуатації земельних ресурсів. Третій етап передбачає розвиток промислового та аграрного виробництва на базі нових секторів і галузей, появи нових способів обробітку ґрунту, нових секторів економіки, всебічного застосування заходів екологічної безпеки використання земель, створення глобальної системи екологічної безпеки в землекористуванні.

Нераціональне використання природних ресурсів є результатом і наслідком тривалого екстенсивного розвитку економіки, що базувався на збільшенні обсягів експлуатації природних багатств. Тому, відповідно до принципу 8 Декларації Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку, для досягнення сталого розвитку і більш високої якості життя всіх людей держави повинні обмежити і ліквідувати нежиттєздатні моделі виробництва і споживання [4].

Прибутковість використання природних ресурсів повинна бути обмежена суворим дотримання права кожної людини на доступ до природних багатств та сприятливе для життя і здоров'я навколишнє природне середовище.

Основою сталого розвитку повинно бути науково обґрунтоване поєднання екологічних та економічних інтересів суспільства. Рациональне використання природних ресурсів є передумовою сталого розвитку і залежить від заходів правового впливу на природноресурсові відносини. Зокрема, згідно з підсумковим документом Конференції ООН зі сталого розвитку 2012 р. відмова від нераціональних і захоплення раціональних моделей споживання і виробництва, охорона й раціональне використання природних ресурсів є основними завданнями і найважливішими передумовами сталого розвитку [5].

25 вересня 2015 р. держави-члени ООН прийняли нову Повістку дня в галузі сталого розвитку «Перетворення нашого

світу» на період до 2030 р., що закріпили 17 цілей у сфері розвитку, серед яких — цілий комплекс питань щодо боротьби зі зміною клімату, раціонального використання ресурсів океанів і морів, захист і відновлення екосистем суші, раціонального використання водних, лісових, гірничих, енергетичних ресурсів та біорізноманіття [6].

Сімнадцять цілей у галузі сталого розвитку та 169 завдань, проголошених даною Повісткою дня, свідчать про масштабність і амбітності цієї нової загальної програми дій. Вони передбачають продовження роботи, розпочатої в період дії цілей у галузі розвитку, сформульованих в Декларації тисячоліття, і остаточне досягнення тих цілей, яких не вдалося досягти. Вони носять комплексний і неподільний характер і забезпечують збалансованість всіх трьох компонентів сталого розвитку: економічного, соціального та екологічного. Ці цілі і завдання будуть стимулювати в найближче десятиріччя діяльність у сферах, що мають величезне значення для людства і планети.

Зусилля всіх держав світу, й України в їх числі, повинні бути спрямовані на збереження нашої планети від деградації, в тому числі за допомогою впровадження раціональних моделей споживання і виробництва, раціонального використання її природних ресурсів і вжиття невідкладних заходів у зв'язку зі зміною клімату, з тим щоб планета могла забезпечувати задоволення потреб нинішнього і майбутніх поколінь. Всі люди повинні жити в умовах процвітання і благополуччя, а економічний, соціальний і технічний прогрес мусить відбуватися в гармонії з природою. А це можливо забезпечити лише в тому випадку, якщо всі моделі споживання і виробництва, а також використання природних ресурсів — повітря і землі, річок, озер і водоносних горизонтів, океанів і морів — носитимуть раціональний характер [6].

У розробленій Національною академією наук України «Національній парадигмі сталого розвитку України» в 2012 році було запропоновано у Стратегії сталого розвитку України для земельних ресурсів передбачити: удосконалення системи обліку земельних ділянок та методів їх еколого-економічної оцінки; проведення інвентаризації земельних ділянок у населених

пунктах; розроблення програми підвищення родючості ґрунтів; упровадження раціональних систем землекористування та організації територій; посилене використання ґрунтозахисних технологій у різних галузях; удосконалення процедури землевідведення; покращення заходів щодо рекультиватії забруднених та порушених земель; оптимізація площ природних та антропогенно використовуваних земель; удосконалення екологічного моніторингу та агрохімічної паспортизації земель; усунення та упередження негативних антропогенних та природних явищ і процесів щодо деградації земель; контроль та покращення стану радіоактивно забруднених земель; мінімізація використання особливо цінних земель і ґрунтів [2, с. 30].

Виходячи із концепції збалансованого (сталого) розвитку агроєкосистем в Україні на період до 2025 року, затвердженої наказом Міністерства аграрної політики України від 20 серпня 2003 року № 280, визначено наступні напрями сталого розвитку: оптимізація структури агроландшафтів і удосконалення загальних систем землеробства в контексті нових земельних відносин і наявного ресурсного потенціалу; удосконалення міжгалузевої структури та адаптації сільськогосподарського виробництва відповідно до ґрунтово-кліматичних умов і ресурсних можливостей; збереження, відтворення та раціональне використання біологічної різноманітності в агроландшафтах; формування зональних конкурентоспроможних ресурсо- та енергозберігаючих моделей ефективного ведення сільськогосподарського виробництва на засадах природоохоронної організації території, відтворення природно-ресурсного потенціалу та отримання продукції високої якості; удосконалення структури посівних площ і сівозмін з метою більш повного використання біокліматичного потенціалу, поліпшення фітосанітарного стану ґрунту й агрофітоценозів, підтримання оптимального балансу органічної речовини та біологічного стану ґрунту; застосування ґрунтозахисних енергозберігаючих технологій обробітку ґрунту, що забезпечують оптимізацію його агрофізичних властивостей та підвищення протиерозійної стійкості, особливо в регіонах проявів ерозії та дефляції [7].

Висновки. Викликає здивування та занепокоєння той факт, що в Стратегії сталого розвитку «Україна — 2020», затвердженій Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 [8] проігноровано екологічну складову, натомість основну увагу зосереджено на оборонних, соціально-економічних, організаційних, політико-правових умовах становлення та розвитку України.

І це в державі, де на конституційному рівні (ст. 16 Конституції України) закріплено обов'язок держави забезпечувати екологічну безпеку і підтримувати екологічну рівновагу на території України, подолати наслідки Чорнобильської катастрофи — катастрофи планетарного масштабу [9].

Тому доводиться констатувати, що незважаючи на повне розуміння необхідності переходу на засади сталого розвитку, у тому числі у сфері землекористування, досі не розроблені чіткі механізми його практичної реалізації. Тому створення такого механізму на методичному та нормативно-правовому рівні є першочерговою проблемою сьогодення і завданням на майбутнє.

Література:

1. Наше общее будущее. Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию. М., 1989. 175 с.
2. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. академіка НАН України, д.т.н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б.С. Патона. – К.: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. 72 с.
3. Декларация Рио-де-Жанейро по окружающей среде и развитию (14 июня 1992 года) // Международное публичное право. Сборник документов. Т. 2. М.: БЕК, 1996 г. С. 135–138.
4. http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml
5. <http://www.un.org/ru/events/pastevents/rio20.shtml>
6. <https://daccess-ods.un.org/TMP/1179556.62310123.html>
7. Про затвердження Концепції збалансованого (сталого) розвитку агроєкосистем в Україні на період до 2025 року : Наказ Міністерства аграрної політики України від 20 серпня 2003 року № 280 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uazakon.com/document/fpart88/idx88535.htm>

8. Про Стратегію сталого розвитку «Україна — 2020» : Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 // Урядовий кур'єр від 15.01.2015. № 6.

9. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. 1996 р., № 30, стаття 141.